

Репрезентація іноземних літератур в англomовних перекладах та ідеологічна поляризація світу в ХХ ст.

Н. М. Рудницька

Кафедра германо-романської філології та перекладу
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Paper received 05.05.21; Accepted for publication 23.05.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-253IX45-11>

Анотація. У статті розглядається репрезентація іноземних літератур в англomовних перекладах в умовах ідеологічної поляризації світу в 1920-х – 1980-х р.р. Висвітлено ідеологічні чинники, які впливали на добір першотворів для перекладу, та особливості репрезентації літератур країн «соцблоку» у Сполученому королівстві та США.

Ключові слова: художній переклад, ідеологія, цензурування перекладів, літературний канон, ідеологічно вмотивована асиметрія.

Події 1910-х р.р. – Перша світова війна, Жовтнева революція в Росії – мали визначальний вплив на всі сфери діяльності людства, включаючи культуру в цілому і художній переклад зокрема. У західних демократіях протягом ХХ ст. відбулося послаблення тиску пуританської та релігійної цензури, але царина художнього перекладу зазнавала значних обмежень під тиском політичної ідеології. Внаслідок такого впливу добір творів для перекладу в англomовних країнах був обмежений і розширення репертуару перекладних творів на пряму залежало від актуальної політичної ситуації у країні і світі.

Починаючи з 1980-х р.р. вплив ідеологічних чинників на переклад у демократичному суспільстві опинився в центрі перекладознавчих досліджень. Низка дослідників зосередили увагу на впливі конкретної ідеології, як-от патріархальної і феміністичної (В. Godard, В. Johnson, S. Simon, M. Wildeman), або впливу ідеологічних чинників на переклад у (пост)колоніальному контексті (S. Bassnett, G.C. Spivak, Н. Trivedi). Ідеологічний аспект перекладу як складової націєтворчого проекту Ізраїлю розглядали дослідники в межах теорії полісистеми (I. Even-Sohar, N. Ben-Ari). Дж. Мандей висвітлює ідеологічне модифікування перекладів латиноамериканської літератури англійською мовою та вплив ідеології перекладача на професійну діяльність [Munday 2007, 2008].

Більш широкий підхід застосовують А. Лефевр і С. Баснет, розглядаючи переклад в цілому як «переписування», на яке впливає ціла низка чинників, включаючи ідеологію [Bassnett 1992; Lefevre 1992]. Л. Венуті, аналізуючи англomовні переклади, наголошує на «обов'язковому одомашненні» перекладеного тексту і вписуванні в нього «мовних і культурних цінностей, що є зрозумілими» для цільової аудиторії [Venuti 1998: 67]. Цілком справедливим видається твердження П. Торопа щодо розвинених демократичних країн, що там відбувалося «переідеологізує (в найширшому сенсі слова) “переписування” перекладу» [Тороп 2015: 89].

Увага дослідників до ідеологічного аспекту перекладу і необхідність комплексного дослідження і осмислення ідеологічних чинників художнього перекладу визначають **актуальність** даної розвідки, **метою** якої є висвітлення особливостей репрезентації іноземних літератур в англomовних перекладах під впливом ідеологічної поляризації світу у 1920-х – 1980-х р.р.

Об'єктом розгляду виступають особливості репрезентації іноземних літератур у перекладі, а **предметом** – ознаки першотворів та зовнішні ідеологічні чинники, які впливали на (не)переклад художніх творів англійською мовою у зазначений період.

Унаслідок поширеного уявлення про те, що ідеологічне цензурування перекладів існувало перш за все у країнах соцтабору, а також появи доступу до державних архівів східноєвропейських країн після 1991 р., дослідники цензури в перекладі зосередили увагу саме на цих країнах (А. Азов, О. Віпр, С. Вітт, Н. Камовнікова, С. Шеррі та ін.). За твердженням Б. Мюллер, недоступність архівів відповідних інституцій у західноєвропейських країнах і США сприяла зверненню дослідників «до Сходу, до доступних даних» [Müller 2012: 99] (тут і далі переклад іншомовних цитат наш. – Н.Р.). Дослідниця називає уявлення про обмеженість цензурного втручання у переклад «не-демократичними» країнами «упередженням», оскільки і в ХХІ ст. продовжують функціонувати такі організації, як Британська рада з класифікації фільмів, а деякі переклади мають явні ознаки цензурування, як-от північноамериканський переклад роману К. Вольф “Patterns of Childhood”, з якого вилучено всі згадки про війну у В'єтнамі [Müller 2012: 100].

Досліджуючи ідеологічно вмотивовані перекручення в англomовних перекладах п'єс В. Гавела, М. Вудз вказує, що ці перекручення дають підстави для сумнівів, що п'єси «перемістилися з умов тотальної цензури на сцену, де панує свобода слова» [Woods 2006: 42]. Тексти, які не зазнали цензурних змін у Чехословаччині, В. Гавелу і його перекладачеві довелося адаптувати і купюрувати при перекладі англійською через ідеологічні чинники [Woods 2006: 43].

Як наголошує М. Вудз, головним елементом драми В. Гавел вважав «відкритість значення» тексту, діалог з глядачем, множинність потенційних інтерпретацій і критикував дидактичність і ідеологізованість сучасної йому драми [Woods 2006: 44]. Однак у перекладі відбувалося спрощення, а п'єси інтерпретувалися виключно як політична сатира, найтрагічнішим було те, що саме зазначені риси ставали згодом об'єктом критики в рецензіях (переважно негативних) і перешкоджали рецепції творів в англomовних країнах: цільова аудиторія на той момент вже втратила інтерес до сатири комунізму, а художня цінність п'єс у перекладах англійською не отримувала високої оцінки [Woods 2006: 72-]

73].

На цензурування перекладів вказував М. Кундера, який у відкритому листі у до британських і північно-американських видавців перекладу його роману ("The Joke") порівнював останніх з «доктринерами Сталіна» [Kundera 1978].

Аналізуючи ситуацію в царині літератури в цілому, М. Кундера зазначав, що все своє життя в Чехословаччині боровся проти використання літератури з пропагандистською метою, але у західних демократіях література Східної Європи розглядалася виключно як інструмент пропаганди – комуністичної або антикомуністичної. На думку письменника, визначення витвору мистецтва як «дисидентського» є «ідеологічним переключенням, яке деформує» твір, адже важливість останнього не у звинуваченні певного політичного режиму, а в наданні свідчення про життя людини за інших «соціальних та людських обставин» [там само].

На думку М. Вудз, «редагування та переписування цих текстів, щоб привести їх у відповідність до західних уявлень про Східну Європу протягом холодної війни, цілеспрямовано робили самі тексти менш бунтарськими і більш успішними комерційно» [Woods 2006: 7]. Дослідниця називає «іронічною» ситуацію цензурування у перекладі текстів, які вочевидь були обрані для перекладу через їх цензурування в країні створення [Woods 2006: 8].

М. Кундера також вказував, що т.зв. «східні» письменники цікавили Захід лише за умови, що їхні твори були заборонені; в англійських перекладах ці твори називали спрощення, їхня інтерпретація обмежувалася виключно політичною [Kundera 1978].

Як приклад найбільш явного зовнішнього ідеологічного впливу на переклад художньої літератури можна розглядати перекладацький проект ЦРУ 1950-х – 1960-х р.р., на який вказує Ф.С. Сондерз: Управління спонсорувало переклад і публікацію «сотень перекладів різними мовами <...>, що було частиною т.зв. "психологічної зброї"» [Saunders 2000: 209].

ІВА у відборі першотворів для перекладу була характерна не лише для країн соцблоку. Як зазначає Л. Венуті, після Другої світової війни в США завдяки перекладу обмеженої кількості японських письменників було сформовано англійський канон японської літератури – авторитетний, але нерепрезентативний, адже він складався в основному з творів Ю. Танізаки, Я. Кавабати, Ю. Мішіми і не включав комічні та пролетарські романи; ці переклади «створили чіткий стереотип японської культури (невразної, неоднозначної, меланхолійної), що виражав ностальгію за менш войовничою і більш традиційною Японією» [Routledge 2001: 311]. За твердженням Е. Фаулера, перекладені романи «забезпечували правильний образ Японії за часів, коли країна перетворилася <...> зі смертельного ворога у Тихому океані на ключового союзника у холодній війні» [Fowler 1992: 6].

Важливо зазначити, що ознаки ІВА можна виявити не лише тоді, коли переклад означав культурний обмін між країнами, що брали участь в ідеологічному протистоянні. Не обмежуючись аналізом впливу політичних ідеологій, Дж. Мандей розглядає переклад творів латиноамериканських письменників англійською і встановлює залежність між добром першотворів і метою

створити певний імідж Латинської Америки. Дослідник доходить висновку, що вибір перекладацьких стратегій і стиль ТП залежать від ідеологічного макроконтексту [Munday 2008].

СРСР (який часто називали «Росія» в західних країнах, де приділяли увагу культурі лише титульної нації) був головним ідеологічним опонентом західних демократій; відповідно, представлення російської літератури ХХ ст. у перекладах регламентувалося перш за все ідеологічними чинниками. За твердженням Дж. Кейтса, у ХХ ст. переклад і публікація російської поезії англійською, особливо в США, були обов'язково політичними актами; незважаючи на коливання політичного курсу в різні десятиліття, незмінним залишався вплив саме політичних чинників [Kates 2008: 68]. Слід зазначити, що це стосується також і прозових творів, на що вказує, зокрема П. Франс [France 2000: 606]. Справедливим видається твердження дослідника, що російська література ХХ ст. була представлена не у вигляді єдиного літературного канону, а вельми фрагментарно, окремими прізвищами. До 1950-х р.р. красне письменство початку століття було представлене творами І. Буніна, М. Горького та В. Маяковського, а також «спорадичними і дещо рандомними перекладами сучасної російської літератури»: творів І. Бабея, Є. Замятіна, В. Катаєва та Б. Пільняка [France 2000: 606]. Як зазначає Дж. Кейтс, єдина англійська антологія між світовими війнами – "Modern Russian Poetry" (1921 р.) – включала твори 36 поетів у перекладах Б. Дойч і мала на меті продемонструвати, що поезія в Росії не загинула разом з Романовими [Kates 2008: 69].

Період між 1958-м і 1960-м р.р. П. Франс називає «поворотним моментом» в рецепції російської літератури [France 2000: 607]. Дійсно, переклад англійською мовою у 1958 р. роману Б. Пастернака «Доктор Живаго» відкрив і поезію цього автора англійському читачеві; варто зазначити, втім, що вперше увага до творчості Б. Пастернака виникла лише після початку переслідувань автора на батьківщині. У 1960-ті р.р. було перекладено окремі твори В. Аксенова, В. Войновича, Ю. Казакова, В. Некрасова, О. Солженіцина. Інтерес до творчості М. Булгакова у західних видавців виник лише після першої публікації роману «Майстер і Маргарита» в 1966 р. через 26 років після смерті автора; вже наступного року роман було оприлюднено у перекладі англійською М. Гленні, популярність якого відкрила дорогу для перекладів інших творів М. Булгакова. У 1970-ті р.р. було перекладено твори А. Платонова «Чевенгур» і «Котлован», створені наприкінці 1920-х.

Щодо російської поезії, за словами Дж. Кейтса, у цей період перекладачі звертали увагу на тих поетів, які якщо не були дисидентами, то принаймні виділялися своєю «індивідуальністю»: «смільвий» Є. Євтушенко, А. Вознесенський з його «силою і мужністю» [Kates 2008: 71]. Творчість А. Ахматової стала доступною у цей період англійському читачеві і отримала позитивні відгуки критиків; О. Манделштам став відомим після оприлюднення мемуарів його вдови Надії; після еміграції Й. Бродського були оприлюднені переклади його творів, а він набув репутації провідного російського поета [France 2000: 602].

Аналіз репертуару творів російських радянських письменників, представлених в англійських перекладах,

свідчить про вплив ідеологічних чинників на вибір одних творів і ігнорування інших; час публікації перекладів також демонструє залежність від ідеологічного курсу сприймаючої країни. Розглянемо справедливості зазначених тверджень на прикладі відбору творів С. Замятіна, В. Катаєва, Б. Пільняка та Ю. Трифонова.

Антиутопія С. Замятіна «Ми», що змальовує вигадану тоталітарну державу, була вперше оприлюднена не в оригіналі, а саме в перекладі англійською мовою 1924 р. [Zamyatin 1952: XVIII]. Хоча письменник і отримав негласний статус «першого російського дисидента», інші його твори, написані переважно у 1920-х–1930-х р.р., були перекладені англійською лише у 1966 р. і пізніше, після згадуваного вище «поворотного моменту» у відносинах між СРСР і західними демократіями. Щодо роману «Ми», протягом ХХ ст. було оприлюднено принаймні п'ять різних перекладів англійською мовою (Г. Зілбурга 1924 р., Б.Г. Герні 1970 р., М. Гінзбург 1971 р., А. Міллера 1991 р., К. Брауна 1993 р.).

В англомовних перекладах спочатку були представлені тільки ті твори В. Катаєва, що містили критику певних аспектів життя радянського суспільства і самі стали згодом об'єктом радянської «офіційної критики»: «Растратчики» (1926 р.) – “Embezzlers” (1929 р.), «Квадратура круга» (1928 р.) – “Squaring the Circle” (1936 р.). Протягом 1962-1976 р.р. було перекладено ще сім творів В. Катаєва (“Our Father Who Art in Heaven”, “The Suicide”, “The Grass of Oblivion” та ін.).

Твори Б. Пільняка, розстріляного 1938 р. і реабілітованого 1956 р., не публікувалися у СРСР у 1930 – 1975 р.р., але в англомовних країнах він мав репутацію «одного з провідних російських авторів свого покоління», за визначенням В. Т. Рек і М. Гріна [Pilniak 1988: 14]; вважалось, що його стиль «виразно контрастує з ортодоксальним радянським стилем» і автор «не вуалює мерзенні або недоречні в ідеологічному аспекті деталі» [там само].

Ю. Трифонов вважався у СРСР одним із головних літературних діячів, але англійською мовою його твори видавалися лише в СРСР (“Students: A Novel” (Foreign Languages Publishing House, 1953); “The Impatient Ones” (Progress Publishers, 1978) аж до 1978 р., коли вийшов друком єдиний за аналізований період переклад англійською, здійснений за межами СРСР (“The Long Goodbye: Three Novellas” (Ardis, 1978)).

Щодо української літератури, можна виокремити

три канали, через які вона досягала англомовного світу у цей період. Як зазначає О. Семенченко, ці канали були сформовані різними ідеологіями: українські емігранти намагалися продемонструвати відмінність української культури від російської і польської; московські і київські видавництва оприлюднювали англійською твори як «контр-пропаганду» у боротьбі з буржуазним націоналізмом і пропагуючи радянські досягнення; англомовні перекладачі (часто у співпраці з інтелектуалами українського походження) перекладали, керуючись перш за все естетичними чинниками, а не політичними [Semenchenko 2000: 219-220].

Слід сказати, що третій канал був найменш політично заангажований також порівняно з потоком перекладів творів російської літератури, що їх виконували англомовні перекладачі. Останні переклади були в центрі уваги західних ідеологів і мали виконувати важливу роль ідеологічної зброї в англомовному світі, створюючи та підтримуючи бажаний образ радянського суспільства, яке в англомовному світі зазвичай визначалося як “Russian”. Українська література, залишившись поза увагою західних ідеологів, отримала шанс на більш різнобічне представлення, але не мала підтримки у вигляді фінансування організаціями, зацікавленими у перекладі певного роду літератури, тому лівова частка англомовних перекладів української літератури була виконана саме українськими політичними емігрантами або за їх участі, і вибір як творів, так і перекладацької стратегії визначався перш за все ідеологічними чинниками (докл. див. [Коломієць 2004; Рудницька 2021]).

Таким чином, ідеологічна поляризація світу стала головним чинником ідеологічно вмотивованої асиметрії в репрезентації іноземних літератур у англомовних перекладах протягом 1920-х – 1980-х р.р.; така асиметрія була спричинена перш за все статусом відповідної країни – статусом «ідеологічного ворога/союзника». Літератури країн соціалістичного блоку розглядалися виключно як інструмент пропаганди, що мало визначний вплив на вибір першотворів для перекладу: перекладалися перш за все твори, заборонені в країні створення, дисидентська література, твори, що містили критику соціалістичного суспільства. Широта представлення конкретної літератури напряму залежала від коливань ідеологічних курсів країн і відносин між західними демократіями і державами соціалістичного блоку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : Монографія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 522 с.
2. Рудницька Н.М. Переклад і ідеологія (від кінця ХІХ століття до сьогодення) : Монографія. – Вінниця : Нова Книга, 2021. – 590 с.
3. Тороп, Пеегер. Тотальний переклад : монографія [пер. з рос.: О.А. Кальниченка, О. І. Оржицького]. – Вінниця : Нова Книга, 2015. – 264 с.
4. Bassnett, Susan and Lefevere, Andre. General editors' preface // Translation/History/Culture : A Sourcebook [Edited by André Lefevere] – Lnd, NY : Routledge, 1992. – 199 p.
5. Bassnett, Susan and Trivedi, Harish. Post-colonial Translation. Theory and practice [Edited by Susan Bassnett and Harish Trivedi]. – Lnd, NY : Routledge, 1999. – 201 p.
6. France, Peter. The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 656 p.
7. Fowler, E. Rendering Words, Traversing Cultures : On the Art and Politics of Translating Modern Japanese Fiction // Journal of Japanese studies. – 1992. – No. 18. – Pp.1-44.
8. Kates, James. Choice of Voices. Как в США знакомилсь с русскими поэтами 1917-2007 // Мосты. Журнал переводчиков. - № 1(17). – 2008. – С.68-71.
9. Kundera, Milan. Kundera on The Novel // The New York Times January 8, 1978, Page 1. – Режим доступу : <https://www.nytimes.com/1978/01/08/archives/kundera-on-the-novel-kundera.html>.

10. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. – Lnd, NY : Routledge, 1992. – 169 p.
11. Munday, Jeremy. Style and ideology in translation : Latin American writing in English. – NY : Routledge, 2008. – 264 p.
12. Munday, Jeremy. The relations of Style and Ideology in translation : A case study of Harriet de Onis // Actas del III Congreso Internacional de la Asociacion Iberica de Estudios de Traducccion e Interpretacion. La traducccion del futuro: mediacion lingvistica e Cultural en el siglo XXI. Barcelona: PPU. Vol. 1, pp. 57-68.
13. Müller, Beate Response // Translation Studies Forum: Translation and censorship // Translation Studies. – 2012. – Issue 5:1. – Pp. 99-102.
14. Pilniak, Boris. Chinese story and other tales [translated by Vera T. Reck and Michael Green]. – Norman : University of Oklahoma Press, 1988. – 328 p.
15. Routledge Encyclopedia of Translation Studies [Edited by Mona Baker, Gabriela Saldanha]. – Lnd, NY : Routledge, 2011. – 704 p.
16. Saunders, Frances Stonor. The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters. Intelligence in Recent Public Literature. – New York: The New Press, 2000. – 509 p.
17. Semenchenko, Oleksa. Ukrainian // The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford : Oxford University Press, 2000 – Language Arts & Disciplines - Pp. 219-221.
18. Venuti, Lawrence. The Scandals of Translation : Towards an ethics of difference. – Lnd, NY : Routledge, 1998. – 210 p.
19. Woods, Michelle. Translating Milan Kundera. – Clevedon, Philadelphia, Toronto : Multilingual Matters, 2006. – 216 p.
20. Zamyatin, Yevgeny. WE [transl. by Gregory Zilboorg]. – NY : E. P. Dutton & Co., 1952. – 218 p.

REFERENCES

1. Bassnett, Susan and Lefevere, Andre. General editors' preface // Translation/History/Culture : A Sourcebook [Edited by André Lefevere] – Lnd, NY : Routledge, 1992. – 199 p.
2. Bassnett, Susan and Trivedi, Harish. Post-colonial Translation. Theory and practice [Edited by Susan Bassnett and Harish Trivedi]. – Lnd, NY : Routledge, 1999. – 201 p.
3. France, Peter. The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford : Oxford University Press, 2000. – 656 p.
4. Fowler, E. Rendering Words, Traversing Cultures : On the Art and Politics of Translating Modern Japanese Fiction // Journal of Japanese studies. – 1992. – No. 18. – Pp.1-44.
5. Kates, James. Choice of Voices. Как в США знакомились с русскими поэтами 1917-2007 // Мосты. Журнал переводчиков. - № 1(17). – 2008. – С.68-71.
6. Kolomiets' L.V. Kontseptual'no-metodolohichni zasady suchasnoho poetychnoho perekladu (na materialii perekladiv z anhliyskoi, irlandskoi ta amerykanskoii poesiyi) : Monohrafiia. Kyiv : Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 2004. – 522 s.
7. Kundera, Milan. Kundera on The Novel // The New York Times January 8, 1978, Page 1. URL : <https://www.nytimes.com/1978/01/08/archives/kundera-on-the-novel-kundera.html> (Accessed 7 May 2021).
8. Lefevere A. Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame. – Lnd, NY : Routledge, 1992. – 169 p.
9. Munday, Jeremy. Style and ideology in translation : Latin American writing in English. – NY : Routledge, 2008. – 264 p.
10. Munday, Jeremy. The relations of Style and Ideology in translation : A case study of Harriet de Onis // Actas del III Congreso Internacional de la Asociacion Iberica de Estudios de Traducccion e Interpretacion. La traducccion del futuro: mediacion lingvistica e Cultural en el siglo XXI. Barcelona: PPU. Vol. 1, pp. 57-68.
11. Müller, Beate Response // Translation Studies Forum: Translation and censorship // Translation Studies. – 2012. – Issue 5:1. – Pp. 99-102.
12. Pilniak, Boris. Chinese story and other tales [translated by Vera T. Reck and Michael Green]. – Norman : University of Oklahoma Press, 1988. – 328 p.
13. Routledge Encyclopedia of Translation Studies [Edited by Mona Baker, Gabriela Saldanha]. – Lnd, NY : Routledge, 2011. – 704 p.
14. Rudnytska N. M. Pereklad i ideolohiia (vid kintsia XIX stolittia do siohodennia) : Monohrafiia. Vinnytsia : Nova Knyha, 2021. – 590 s.
15. Saunders, Frances Stonor. The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters. Intelligence in Recent Public Literature. – New York: The New Press, 2000. – 509 p.
16. Semenchenko, Oleksa. Ukrainian // The Oxford Guide to Literature in English Translation. – Oxford : Oxford University Press, 2000 – Language Arts & Disciplines - Pp. 219-221.
17. Torop, Peeter. Totalnyi pereklad : Monohrafiia. Vinnytsia : Nova Knyha, 2015. – 264 s.
18. Venuti, Lawrence. The Scandals of Translation : Towards an ethics of difference. – Lnd, NY : Routledge, 1998. – 210 p.
19. Woods, Michelle. Translating Milan Kundera. – Clevedon, Philadelphia, Toronto : Multilingual Matters, 2006. – 216 p.
20. Zamyatin, Yevgeny. WE [transl. by Gregory Zilboorg]. – NY : E. P. Dutton & Co., 1952. – 218 p.

Representation of foreign literatures in English translations and ideological polarization of the world in the 20th century N. Rudnytska

Abstract. The article discusses the representation of foreign literatures in English translations in the context of the ideological polarization of the world in the 1920-80s. There have been highlighted ideological factors that influenced the choice of original literary works to be translated and peculiarities of representation of literatures of the Eastern bloc countries in the UK and the USA.

Keywords: literary translation, ideology, translation censorship, literary canon, ideologically motivated asymmetry.